

др Мирослав Милошевић,
доцент Правног факултета у Београду

ПОЧЕЦИ АГРАРНИХ БОРБИ У РИМУ

1. Аристократска револуција која је, по римској традицији, 509. године пре нове ере уклонила последњег краља етрурског порекла и уместо њега довела на власт изабране магистрате, означава почетак две појаве које ће постати основне карактеристике целе републиканске историје. То је, најпре, непрекидни низ ратова — у почетку за опстанак малог града у Лацијуму, а касније за учвршћивање превласти у Италији и изградњу светске империје. С друге стране, унутрашњи развој Рима обележен је упорном борбом плебејаца против економског, правног и политичког монопола патрицијске олигархије. Истовремено, није тешко запазити блиску међусобну повезаност ова два историјска тока.

Промену у положају плебејаца јасно показују и антички историчари, иначе склони успостављању континуитета и онде где му очигледно нема места. Додуше, извесне тензије између два дела римске заједнице није био ослобођен ни такозвани „краљевски период“: Ливије, на пример, констатује да је Ромулу „била наклоњенија маса него патрицији“⁽¹⁾, а да је Сервије Тулије, захваљујући томе што је извршио поделу земље плебејцима, био изабран за краља са таквом једнодушном шоћу каквом се није могао похвалити ниједан од његових претходника⁽²⁾. Ипак, то је још увек далеко од оних драматичних сукоба који ће довести до политичког самоорганизовања плебејаца и представљати основни извор промена у институционалном систему Републике.

Традиција период после 509. године приказује као епоху друштвених сукоба изазваних тежњом плебејаца ка еманципацији на троструком плану — правном, политичком и економском⁽³⁾ — који ће бити са успехом окончани 367. године, законима народних трибуна Лицинија и Секстија. Са становишта логике друштвених односа циљеви плебејаца су нућно међусобно условљени: из тог разлога, околност да их антички писци у својим излагањима историјских догађаја схватају као аспекте јединственог програма, требало би да буде аргумент у прилог веродостојности података које дају. Ипак, однос модерних истраживача према изворним информацијама о борби плебејаца у првом веку републике,

(1) Liv. 1.15.8

(2) Ibid. 46.1

(3) Cf. De Sanctis, *Storia dei Romani*, II (Torino 1907) 1s.

креће се између потпуног одбацавања и, у најбољем случају, опрезног критичког преиспитивања.

Правни и политички узроци сукоба су мање-више неспорни: „револуција“ из 509. године је очигледно имала у основи патрицијски карактер, и њен први резултат било је успостављање олигархијске власти, фактички оличене у сенату. Плебејци су у свакодневним односима били препуштени дискрецији патрицијских магистрата и понтифика — јединих познавалаца права. То је условило њихову борбу за јединствено и свима приступачно право, као и за могућност контроле његове примене; резултати те борбе — Закони XII таблица, Канулејев закон, самосталне плебејске магистратуре и скупштине — сведоче не само о њеној историјској реалности, него и о условима у којима је вођена. О појединим детаљима и епизодама из аналистичке традиције се свакако може дискутовати: али, уједначавање правног положаја грађана и настанак плебејских политичких институција су недвосмислено везани за епоху ране републике.

Сасвим другачију слику дају подаци о економским захтевима плебејаца, нарочито када је реч о оним најважнијим — о захтевима за поделу земље⁽⁴⁾. Судићи по обавештењима која се могу наћи у изворима, у првом реду код Ливија, ниједан период у републиканској историји Рима није познавао тако упорну и истовремено тако мало успешну борбу плебејаца за земљу: почев од пројекта Спурија Касија из 486. године, поводом којег Ливије каже да је „тада први пут објављен аграрни закон, и никада потом није спровођен без највећих политичких потреса“⁽⁵⁾, до 367. године је двадесетак пута предлагана подела земље плебејцима⁽⁶⁾. Од свих тих кампања, међутим, једва да су три окончане макар делимичним успехом. Већина информација о осталим предлозима своди се на монотоно низање стереотипних формулација, у мање-више правилним размацима, лишених било какве историјске или друштвено-политичке особености. Најчешће се ради о успутним напоменама које треба да објасне политичке потезе појединих личности или сената, или службене поступке магистрата⁽⁷⁾. При том није тешко запазити аналогije са догађајима из периода кризе републике, када је аграрни закон постао опробано средство политичке манипулације.

Овакво приказивање аграрних сукоба изазвало је разумљиву скепсу највећег дела модерне историографије, која, уздржљивије него иначе, прихвата само ограничени број изворних обавештења. Период најинтензивнијих истраживања римске аграрне историје поклопио се, међутим, са доминацијом хиперкритицизма у научној обради антике, што је имало за последицу генерално оспоравање аутентичности података о аграрним борбама пре пунских ратова у већем броју запажених радова. Њихови аутори указују да је неприхватљивост ових информација, и без детаљне анализе, видљива већ из начина на који су презентирани⁽⁸⁾. Ради пот-

(4) Економски карактер имали су и захтеви за редукацију дугова и организовано снабдевање житом (вид. *ibid.* 2), али су они мање задирали у основне друштвене односе.

(5) Liv. 2.41.3: *Tum primum lex agraria promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata*; cf. Val. Max. 5.8.2; Dion. Hal. 9.51.2; 10.38.3.

(6) В. Bloch-Carcopino, *Histoire romaine II*, sect. 1, Paris 1929, 153; Vančura, *RE* 12, 1 (1924), с. р. 1154; De Martino, *Storia della costituzione romana*, I^a (Napoli 1972), 252 n. 5.

(7) Cf. De Sanctis, *op. cit.* 13; детаљније Schwegler, *Römische Geschichte*, II² (Tübingen 1870), p. 477; III² (1872), p. 162.

(8) Тако Maschke, *Zur Theorie und Geschichte der röm. Agrargesetze*, Tübingen 1906, 52.

пуније аргументације, наводи се да није јасно како је могла да се сачува успомена на законске предлоге који су изнети пре галске најезде, а нису усвојени; да су традиције о појединим епизодама различите и понекад противуречне⁽⁹⁾. Поред тога, додаје се да је упадљива разлика између ране републике и наредног периода, од 367. до 196. године, где се јавља само један аграрни пројект — Фламинијев из 232. године⁽¹⁰⁾; да је противуречност још изразитија када се има у виду скучен фонд расположивог земљишта у првом периоду, насупрот ситуацији која је настала после латинског и самнитских ратова; најзад, да „у стереотипној схеми ових узастопних неуспеха трибуни V и IV века говоре у празно језиком Граха“⁽¹¹⁾. Стога све аграрне законе донете или предложене, по традицији, између V и II века — са изузетком Фламинијевог — треба сматрати неауџентичним⁽¹¹⁾.

Од оспоравања изворних обавештења о конкретним манифестацијама борбе плебејаца за земљу до стављања под знак питања и самог историјског постојања те борбе, није био потребан велики корак. Отуда уверење припадника овог истраживачког правца да су сукоби између патриција и плебејаца били ограничени на правно-политичку сферу, без икаквог економског садржаја⁽¹²⁾.

У наведеним мишљењима, свакако, има тачних запажања о карактеру и вредности извора; ипак, овако начелну осуду римске традиције, а посебно њене основне идеје о природи друштвених конфликта у раној републици, није могуће прихватити. Разлози који говоре против тога су двоструки: услови у којима се Рим нашао после 509. године, а затим и одмеренија оцена самих изворних података.

Један од највреднијих закључака новијих истраживања о развоју римског плебса је свакако онај који повезује његово самостално иступање на римској политичкој сцени са погоршањем привредних услова после пада монархије⁽¹³⁾. Током VI века Рим — дотадашњи скуп сточарских села — претворио се постепено, под утицајем разгранатих етрурских трговачких веза, производне технике и културе, у значајан економски центар. Сачувани трагови мелиорационих радова и иригационих система из овог периода сведоче о интензивнијем вођењу земљорадње⁽¹⁴⁾. Ове економске промене су, несумњиво, довеле до ширења до тада малобројног слоја трговаца и занатлија и његовог потпунијег одвајања од гентилске заједнице и њене екстензивне сточарске привреде. Тај део римског становништва, чији су материјални услови опстанка били везани за робну размену и интензивну земљорадњу, представљао је језгро плебса из првог века републике⁽¹⁵⁾.

Прекид политичких веза са етрурским центрима, изазван патрицијском „револуцијом“, унео је у економску структуру Рима корените измене. Пре свега, вишегодишњи ратови против Етрураца и Латина

(9) De Sanctis, *op. cit.*, p. 10.

(10) О њему говори Polyb. 2.21.7 и наглашава да је Фламиније био „зачетник ове демагошке политике“; на овом податку у критици традиције нарочито инсистира Niese, *Das sogenannte Licinische Sextische Ackergesetz*, Hermes 23 (1888), p. 415.

(11) Bloch-Carcorino, *op. cit.*, p. 153.

(12) Поред цитираних аутора вид. и Zancan, *Ager publicus*, Padova 1935, p. 17. са посебном аргументацијом.

(13) Momigliano, *Prolegomena a ogni futura metafisica sulla plebe romana*, Labeo 23 (1977), 15 заслуге за овај закључак приписују Де Мартину.

(14) О овим променама в. Frank, *Storia economica di Roma*, Firenze 1924, p. 11; Bozza, *La possesso dell'ager publicus*, Milano 1939, p. 140; De Martino, *op. cit.*, p. 85.

(15) De Martino, *op. cit.*, p. 75.

онемогућили су да град у италској трговини задржи место које му је раније припадало. Због тога се смањује број лица којима занатство и трговина могу да пруже средства за егзистенцију, а приходи оних који су се тим активностима и даље бавили били су мањи него до тада. Аристократија, која је дошла на власт, није учествовала у занатству и трговини нити је била заинтересована да подстиче њихов развој, што је условило даље погоршање друштвеног положаја лица ангажованих у овим делатностима⁽¹⁶⁾. С друге стране, ратне операције — често вођене на римској територији — наносиле су непосредне штете пољопривредном земљишту и уређајима за наводњавање, а и одвајале сељацима на дуге време од обраде њихових имања. На тај начин је земљиште трајно обезвређивано и уобичајене мале парцеле више нису могле да задовољавају минималне потребе сопственика и њихових породица, нарочито ако се има у виду и природно исцрпљивање тла које проузрокује интензивна експлоатација⁽¹⁷⁾.

Све ове околности довеле су до великог осиромашења, па и потпуне материјалне беде, великог броја плебејаца. Није случајно управо за епоху ране републике карактеристичан висок степен њихове задужености⁽¹⁸⁾. А то је уједно и време за које римска традиција везује најжешће друштвене сукобе и изградњу плебејских политичких установа. С обзиром на ову подударност, нема довољно оправдања за одрицање економске садржине борби између два дела римског друштва. Било би заиста необично да су плебејци, у условима такве материјалне зависности од патриција, своје захтеве ограничили на правну сигурност и учешће у власти. У том случају би, ако ништа друго, било тешко објаснити масовност плебејског покрета, која је била основна гаранција његових успеха.

Међу плебејским захтевима је истакнуто место морала имати подела земљишних парцела. У току V и IV века Рим је био типична сељачка република, са поштовањем и сентименталном везаношћу за пољопривреду који ће остати трајна карактеристика римског менталитета⁽¹⁹⁾. У таквој средини једино је поседовање земље било каква-таква гаранција материјалне сигурности и друштвеног уважавања.

Традиционална римска представа о карактеру друштвених сукоба с почетка републике је, према томе, у основи веродостојна. То, свакако, не важи и за конкретне податке о појединим епизодама из аграрне историје, али њихову прихватљивост није могуће оцењивати без пажљиве анализе контекста у којем су изнети. Таква анализа је неизводљива, а вероватно и беспредметна, када се ради о узгредним стереотипним напоменама о предлагачима, присталицама и противницима аграрних закона. Бар у два случаја везана за V век, међутим, аналитици су оставили заокружене наративне целине, у којима друштвено-економски, политички и правни моменти заслужују већу пажњу. Реч је о већ поменутом пројекту Спурија Касија и закону који је омогућио насељавање плебејаца на Авентину.

(16) Cf. Bozza, *op. cit.*, p. 155; Frank, *op. cit.*, p. 43.

(17) Frank (16; p. 53) овој чињеници придаје одачујућу значај за економску трансформацију римског друштва од VI до IV в.

(18) Вид. Станојевић, *Зајам и камата*, Београд 1966, 42 и стр. 80. Ливије за период пре 509. године не наводи ниједан податак ове врсте.

(19) Besnier, *L'état économique de Rome de 509 a 264 av. J.-C.*, HRD 33 (1955), 200.

2. О првом, *rogatio Cassia agraria*, сачувана су два међусобно знатно различита извештаја. По Ливију (2.41), успешан рат против Херника током 487. године омогућио је да наредне године са њима буде закључен уговор о савезу, уз обавезу да Римљанима предају две трећине своје територије. То је једном од конзула, Спурију Касију, послужило као повод да предложи аграрни закон по којем би освојено земљиште, уз додатак дела римског *ager publicus-a*, било подељено плебејцима и савезницима — Латинима. Други извештај — опширна и реториком оптерећена прича Дионисија Халикарнашанина (8. р. 68) — разликује се од Ливијевог у два битна момента: прво, уговор са Херницима закључен је „без анексија“, па је због тога предмет Касијевог закона требало да буде само римски *ager publicus*; друго, у подели тог земљишта учествовали би равноправно са плебејцима и Латинима и нови савезници — Херници⁽²⁰⁾.

Касијева иницијатива, у сваком случају, није успела: патрицијима је пошло за руком да од њега одвоје плебс тако што су, посредством сената и другог конзула Вергинија, предложили да се земља подели само Римљанима. Одмах по напуштању магистратуре Касије је, по свему судећи, осуђен на смрт и погубљен⁽²¹⁾.

Спурије Касије није био маргинална личност своје епохе. Три пута конзул *magister equitum* првог диктатора Рима, он готово обележава прве деценије републике. Због тога — а и због свог неубичајеног садржаја — *rogatio Cassia agraria* је рано привукла критичку пажњу историчара. Међутим, док историјска аутентичност Касијеве личности углавном није спорна⁽²²⁾, законски пројект јесте, и то како због сумњи у могућност Касијевог ауторства, тако и због предложених решења.

Најпре, постоји дилема да ли је Касије био патриције или плебејац, и с обзиром на то се поставља питање да ли је могао бити предлагач аграрног закона (у првом случају), односно да ли је могао бити конзул и изнети свој предлог у легалној форми (у другом)⁽²³⁾. На овом терену, међутим, тешко се могу тражити озбиљнији аргументи „за“ или „против“ аутентичности аграрног закона: тиме се пре отварају нови и шири проблеми ране републиканске историје него што се решавају постојећи, специфични за Касијев пројект⁽²⁴⁾. Већу тежину имају примедбе које се тичу наративних детаља традиције о закону, као и његових одредаба.

Цела сторија о Касију има несумњиво легендарну форму, слично онима о Кариолану и Цинцинату. Уз то, у излагањима о његовој борби и коначном неуспеху није тешко препознати елементе антиципиране из времена покрета браће Грах⁽²⁵⁾. Овде би, са тог становишта, начелна

(20) Закон је покушао прецизно да реконструјеш, али не поштујући сасвим наводе извора, Humbert, *Dict. Daremberg-Saglio* I, 1 (1877), 158.

(21) Детаљније Schwegler, *op. cit.* II, р. 463.

(22) Јеанно Beloch, *Römische Geschichte*, Berlin—Leipzig 1926, 323 помера његову делатност у прву половину IV века.

(23) Старији аутори су га сматрали патрицијем (нпр. Humbert, *loc. cit.*; Mommsen, *Römische Forschungen*, II (Berlin 1879), 155); супр. Beloch, *loc. cit.*, због чега и врши помешито хронолошко померање; такође Dell'Oro, *La formazione dello Stato patrizio-plebeo*, Milano—Varese 1950, р. 79 и D'Ippolito, *La legge agraria di Sp. Cassio*, Labeo 21 (1975), 202.

(24) У новије време се појавила теорија по којој је република тек после смрти Спурија Касија добила искључиво патрицијски карактер, вид. нпр. Cornelius, *Untersuchungen zur frühen röm. Geschichte*, München 1940, 100 р. 119; cf. De Martino, *op. cit.*, р. 225.

(25) Ово је запазно већ Neibuhr (*Römische Geschichte II*; Berlin 1873, р. 154), али је тек касније послужило као основа за критику целе традиције (Mommsen, *op. cit.*, р. 161; De Sanctis, *op. cit.*, р. 9; Scullard, *A History of Roman World from 753 to 146 B. C.*, London 1969², 54).

скепса према подацима о аграрним борбама имала сасвим конкретан смисао. Неповерење појачавају противуречност и нелогичност информација о садржају закона: готово је незамисливо да би неко у V веку могао да предложи доделу оскудног римског јавног земљишта Латинима и, шта више, дојучерашњим непријатељима Херницима⁽²⁶⁾. Све ове околности као да сугеришу потпуно одбацивање традиције: али, има и других које наводе на другачије закључке.

Аналистичка реконструкција политичког развоја Рима у првим деценијама републике — са Касијем у средишту збивања — показује изненађујућу кохерентност, која је тешко могла бити производ каснијих домишљања. Други избор Касија за конзула, 493. године, појављује се готово као последица првих самосталних политичких иступања шлебса, која су кулминирала првом сецесијом и установљењем трибуната⁽²⁷⁾. У том својству он закључује уговор о савезу са Латинима, тзв. „*foedus Cassianum*“, поставивши на тај начин основе за каснију политику Рима у Италији. Касијев трећи конзулат, 486. године, обележен је проширењем савеза на Хернике и кампањом за аграрни закон. После његовог погубљења уследио је период доминације генса Фабијеваца, по свему судећи представника екстремно патрицијске и антилатинске струје⁽²⁸⁾. Намеће се утисак да је у сукобима различитих схватања о спољној и унутрашњој политици — каквих је у Риму после пада монархије морало бити и у оквиру владајуће олигархије — Спурије Касије заступао тенденцију наклоњену споразумевању, која је из неких разлога 486. претрпела пораз⁽²⁹⁾. У том контексту предлог о подели земље је имао своје место, нарочито уколико је био умеренији него што изгледа на први поглед.

Када је реч о садржају аграрног закона, предност свакако треба дати Ливијевој верзији. За равноправно учешће Херника у подели римских јавних земљишта, које претпоставља Дионисије, није могло бити никаквог основа, поготово ако се прихвати тврђење истог писца да је уговор о савезу са Херницима закључен без територијалних промена⁽³⁰⁾. Није искључено да је Дионисијева верзија законског предлога последица погрешног разумевања извора⁽³¹⁾. Другачији је, међутим, случај са Латинима. Уговор закључен 493. године између Рима и Латинског савеза представљао је *foedus aequum*, који је, иако дефанзивног карактера, садржао и одредбе о равноправној подели ратног плена — а свакако и територијалних добитака⁽³²⁾. Могуће је да су се у току трајања римско-латинског савеза појавили спорови око дела римског *ager publicus* — на пример, због тога што је Рим нека земљишта присвојио противно

(26) Schwegler, *op. cit.*, p. 459; Mommsen, *loc. cit.*; De Sanctis, *loc. cit.*

(27) Ливије каже *per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumius Cominius consulatum inierant* (2.33.3).

(28) Вид. Dell'Oro, *op. cit.*, p. 81; Dé Ippolito, p. 205; cf. горе n. 24.

(29) О политичким групама у оквиру римске олигархије овог периода вид. Cornelius, *op. cit.*, p. 113.

(30) У том смислу Niebuhr, *op. cit.*, 154; Schwegler, *op. cit.*, p. 333; De Sanctis, *op. cit.*, 9.

(31) Ливије преноси говор конзула Вергинија против Касијевог предлога, у којем се између осталог каже *quid attinuisse Heruncis, paulo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi...*? (2.41.6). Швеглер (459 n. 1) мисли да се ово не односи на учешће Херника у будућој подели земље, јер би било у супротности са Ливијевим излагањем садржаја Касијевог закона, већ на околност да при закључењу мира са Херницима Рим није одузео целу њихову територију него само две трећине. Ипак, уколико је овакву формулацију садржао и Ливијев извор који је користио и Дионисије, могуће је да је она грчког писца навела на погрешне закључке о садржају закона. Извори двојиче историчара су иначе редовно блиски (в. Beloch, *op. cit.*, 107; Cornelius, *op. cit.*, p. 11).

(32) О овом савезу в. Schwegler, *op. cit.*, p. 307; De Martino, *op. cit. II*² (1973), p. 73.

одредбама споразума, или зато што није постојала сагласност о латинском доприносу успеху операција⁽³³⁾. Било би сасвим природно да Спурије Касије, творац првобитног уговора из 493. године, у моменту када се савез обнавља и добија трипартитни карактер покуша да отклони изворе неспоразума — па и уступањем спорних територија савезницима. Када Ливије говори о додели земљишта „Латинима“, под овим се не морају подразумевати поједини грађани латинских градова, већ Латински савез као уговорна страна. Касијев предлог за решење међусавезничког територијалног спора, штавише, није ни морао бити формално део аграрног пројекта: две различите, али истовремене иницијативе истог конзула вероватно је тек традиција, због недостатка изворних докумената, сажела у јединствену *rogatio Cassia agraria*.

Овакво тумачење, ако и не доказује истинитост античких података о првом аграрном закону, свакако доприноси њиховој уверљивости. У истом смислу говори и развој догађаја после Касијеве смрти. Наиме, Ливије и Дионисије наводе да је Касијев колега Вергиније, уз подршку сената, да би привукао плебс, предложио да се земља подели само римским грађанима: нема, међутим, података да је то обећање испуњено. Тек 479. године, на предлог конзула Фабија, спроведен је један скроман асигнациони пројект⁽³⁴⁾. Овакав поступак једног од водећих учесника гушења Касијевог покрета, несумњивог поборника „чврстог курса“ према захтевима плебејаца, по свему судећи представљао је закаснело и делимично испуњење обавеза преузетих 486. године⁽³⁵⁾. Како је реч о закону који није само усвојен, већ и извршен, нема разлога да се доводи у питање његова „историчност“: самим тим, излагања аналита о догађајима који су му претходили и у великој мери га условљавали, изгледају знатно ближе истини.

Фабијевим законом закључен је један циклус аграрних борби, иако има података да су плебејци наставили да истичу своје захтеве. Нови успех је, међутим, уследио тек тридесет година после Касијеве смрти, и имао је унеколико различит карактер.

3. Иако је привукао сразмерно мању пажњу истраживача него Касијев предлог, Ицилијев закон о Авентину није био мање значајан. У најмању руку, он је представљао двоструки преседан: најпре, то је једини плебејски аграрни пројект који је у току V века, по свему судећи, у целини озакоњен и реализован; поред тога, он представља једини случај конфискације патрицијских поседа у корист плебејаца током овог периода.

И обавештења о Ицилијевом закону потичу од Ливија и Дионисија. Први се овог пута ограничио на две успутне напомене: говорећи о догађајима из 456. године, он каже да је тада донет закон о конфискацији Авентина⁽³⁶⁾, а нешто касније наводи да су плебејци, у спору око избора децемвира, „попустили патрицијима да Ицилијев закон о Авентину и други закони потврђени заклетвом не би били укнпнути“⁽³⁷⁾.

(33) Рат против Херника је Ливије, изгледа, сматрао одбрамбеним (2.40.14); у том случају, учешће Латина у њему — а самим тим и у подели добити — било би у складу са уговором.

(34) Liv. 2.48.2; предмет закона био је само *ager captivus*, а не и земљишта која су окупирали патрицији. Вид. и D'Ippolito, *op. cit.*, p. 207.

(35) Слично De Martino, *op. cit.* I, 252 n. 5.

(36) Liv. 3.31.1: *De Aventino publicando lata lex est.*

(37) Ibid. 32.7: *postremo concessum patribus, modo ne lex Icilia de Aventino aliaque sacrae leges abrogarentur.*

Дионисије, међутим, излаже са доста детаља садржај закона и поступак његовог усвајања:

„Пошто се ослободио оптуџби, (Ицилије) узе да говори о закону. Он је гласио: оно што појединци држе с правом, нека задрже и даље; што су пак неки окупирали силом или без правног основа ради грабења, да врате народу уз накнаду трошкова по процени стручњака; остала државна земља да се издели и подели народу без накнаде. Уверавао је да је овакво дело најкорисније за државу, а посебно због тога што сиромашни тако неће стварати немаре због државне земље коју су поседовали патрицији... Затим (по усвајању предлога у сенату) у присуству свештеника, аугура и два надзорника жртава, пошто су по ритуалу принете жртве и изговорене молитве, и пошто су конзули сазвали центуријску скупштину, закон би потврђен и исписан на бронзаној плочи, донет на Авентин и смештен у Дијанином храму“⁽³⁸⁾.

Захваљујући овој последњој околности — да је његов текст био сачуван још крајем републике — модерни историчари постојање и основну садржину Ицилијевог закона не доводе у питање. Дионисије, међутим, није имао непосредан увид у документ о којем говори, или га је погрешно разумео⁽³⁹⁾: наведени фрагмент, у сваком случају, даје податке које није једноставно довести у склад.

Основни проблем је, свакако, правна природа закона. Као његов предлагач означен је плебејски трибун Ицилије⁽⁴⁰⁾, али је гласање обављено у центуријској скупштини — комбинација мало вероватна у V веку, без обзира на посредовање сената и конзула. Ливије, са своје стране, Ицилијев закон квалификује као *lex sacrata*, тј. религијски санкционисану одлуку плебејске скупштине без формално обавезујуће снаге⁽⁴¹⁾. У овом случају нема тешкоћа око Ицилијевог ауторства; али, питање је да ли су на тај начин могли бити конфисковани патрицијски поседи на Авентину. Малобројни истраживачи који су се бавили овим законом одређивали су се да га третирају било као плебисцит, било као комицијски закон, сучавајући се на различите начине с проблемима које ствара један или други избор⁽⁴²⁾.

Ниједно од ових једностранних решења, ипак, није задовољавајуће. Два најпоузданија податка — Ицилијево ауторство и конфискација патрицијских посета као ефекат закона — није могуће ускладити ако се *lex Icilia* схвати као јединствен акт. Због тога се мора претпоставити да је насељавање плебејаца на Авентину остварено посредством сложеније процедуре, чију је структуру традиционална интерпретација замаглила и поједноставила. Неки њени трагови су, изгледа, ипак сачувани у начину на који Ливије извештава о овој епизоди. Једно, као што је поменуто, он каже *de Aventino publicando lata lex est*, а други пут о *lex Icilia de*

(38) Dion. Hal. 10.32.2—4.

(39) То је закључио већ Schwegler, *op. cit.*, 600 n. 1; такође De Sanctis, *op. cit.*, 24 n. 1; Bozza, *op. cit.*, 60.

(40) Де Синктис (*loc. cit.*) верује да је Ицилијево име морало фигурирати у тексту депонованом у Дијанином храму.

(41) О *leges sacratae* вид. Nicolini, *Il tribunato della plebe*, Milano 1932, p. 40; De Martino, *op. cit.* I, p. 340.

(42) Тако Де Санктис (*op. cit.*, p. 24), који га сматра плебисцитом, конфискацију и поделу Авентина схвата као „прећуто толерисану узвратицију“; Белох (*op. cit.*, p. 205), који заступа исто мишљење о природи *lex Icilia*, да би објаснио његова дејства претпоставља да је донет тек у III веку, после *lex Hortensia*; cf. Niccolini, *op. cit.*, p. 44. Аутори који сматрају да се ради о комицијском закону (Niebuhr, *op. cit.*, p. 202; Schwegler, *op. cit.*, p. 598; Bozza, *op. cit.*, p. 59) и не настоје да разреше тешкоће: оне су у овом случају, уосталом, знатно мање — свODE се на Ицилијево ауторство.

Aventino говори као о *lex sacrata*. За ова два навода једино је заједничко то што се ради о закону који се односио на Авентин: иначе, у првом закон нема имена предлагача, у другом је то Ицилије; у првом је предмет закона конфискација, а у другом није прецизиран; најзад, израз *lata lex est*, употребљен код закона о конфискацији Авентина, тешко да би се могао применити на Ицилијев *lex sacrata* који формално није представљао акт државног органа. Реч је, дакле, вероватно о две различите одлуке. Прва је била комицијски закон, донет под притиском плебејаца које је предводио трибун Ицилије али — у складу са законодавним поступком — на предлог сената и на скупштини којој су председавали конзули. Њиме су конфискована имања патриција на Авентину и тако добијена земља додељена плебејцима — не појединачно путем асигнације, већ плебејској заједници као целини која у овом периоду има издвојен и аутономан карактер⁽⁴³⁾. Тек после тога је на плебејској скупштини усвојен прави *lex Icilia de Aventino*, плебисцит (*lex sacrata*) о подели овог брежуљка на парцеле и њиховој асигнацији појединим плебејским породицама. Томе у прилог говори и Дионисијево тврђење да су после доношења закона сами плебејци земљу делили коцком⁽⁴⁴⁾, тј. поступком уобичајеним при спровођењу аграрних закона. Да је ово питање било решено првим законом, комицијским *lex de Aventino publicando*, то би морало да буде наговештено у његовом наслову⁽⁴⁵⁾; поред тога, подела би била у надлежности специјалне државне комисије.

Други значајан проблем у вези са *lex Icilia* је одређивање његовог места у аграрним сукобима ове епохе. Већина аутора га, наиме, не сматра аграрним законом, јер је по Дионисијевом сведочењу имао за циљ да плебејцима обезбеди грађевинско, а не обрадиво земљиште⁽⁴⁶⁾. За овакво разликовање у V веку, међутим, једва да има основа. Грчки историчар је свакако предимензионирао „грађевински“ карактер закона под утицајем урбанизованог изгледа Авентина у његово време. Овај брег је лежао изван римског померијума, а грдска четврт на њему, по свему судећи, није изграђена пре трећег века⁽⁴⁷⁾: до тада је он свакако био плебејско сеоско насеље ретких колиба окружених баштама. У време доношења Ицилијевог закона, с обзиром на достигнути степен развоја привреде и цивилизације у Риму, стамбени проблем није могао имати самосталан значај: он се постављао у контексту просторне организације једне превасходно аграрне заједнице. Из тог разлога су парцеле додељене плебејцима на Авентину биле само варијанта традиционалних римских *biua iugera*, минијатурна имања на којима се могла водити пољопривреда у ограниченом обиму и која су представљала елементарну економску основу сеоских домаћинстава⁽⁴⁸⁾.

(43) Независно од много дискутованог питања да ли су плебејци били грађани Рима почетком републике (о томе вид. Маргетић, *Нека питања из најстаријег друштвеног и политичког уређења Рима*, Зборник радова Прав. факултета у Сплиту, 1973, стр. 163), већ у антици је њиховој заједници приписиван карактер „државе у држави“ (нпр. Liv. 2.44.9: *duas civitates ex una factas, suos cuique parti magistratus, suas leges esse*. Чак се сматрао да је основ односа између патриција и плебејаца био *foedus*, вид. Dion Hal. 6.89; Liv. 4.6.7: cf. Dell'Oro, *op. cit.*, p. 89).

(44) Dion. Hal. 10.32.5.

(45) Тј. морао би се звати *lex de Aventino virilim dividundo*; позивајући се управо на наслов закона, Белох (*loc. cit.*) је тврдио да његов циљ и није била додела парцела плебејцима, већ можда враћање узурпираних земљишта Дијанином храму на Авентину.

(46) De Sanctis, *op. cit.*, 13; Bozza, *op. cit.*, 60; De Martino, *op. cit.* I, 252 n. 1. Супротно, изгледа, Besnier, *op. cit.*, 198.

(47) Вид. Beloch, *op. cit.*, 206.

(48) Парцеле од по два југера не припадају само легенди — додељиване су чак и у IV веку (последњи пут 329. године, в. Liv. 8.21.11).

Lex Icilia је, према томе, у основи ипак био аграрни закон уобичајеног типа. Из тог угла треба посматрати и његову улогу у аграрним сукобима V века. Овакав карактер закона, уосталом, јасно показује и Дионисије кроз Ицилијеву аргументацију у наведеном фрагменту, ни сам не запажајући како је она у супротности са наводним „грађевинским“ циљевима пројекта. Извесна оригиналност и посебан значај Ицилијевог закона састојали су се у томе што је плебејцима њиме омогућено да се настане у непосредној близини града, остајући концентрисани у једном насељу. То је свакако знатно доприносило њиховој мобилности и ефикасности у предстојећим политичким борбама.

4. Године с краја V и почетка следећег века протекле су у знаку великог проширења аграрне основе римског друштва. Друготрајни рат против богатог етрурског града Веји окончан је 396. године прикључењем целе непријатељске територије римској држави. Овај успех, уз неке који су му непосредно претходили, имао је за последицу готово удвостручење расположивог фонда пољопривредних земљишта⁽⁴⁹⁾. У овако промененим условима плебејски аграрни захтеви добили су нов замах и много конкретнију основу, што није остало без утицаја на коначни исход борбе: иако је она потрајала две године, предмет спора није било толико право плебејаца на земљу, колико начин на који ће се оно реализовати. Најзад је 393. године, насупрот идеји трибуна Сицинија да се део становништва пресели у Веје, усвојен предлог конзула да се плебејцима на новој територији додели по седам југера земљишта⁽⁵⁰⁾. Мада ове парцеле нису биле толике да би трајно решиле економске проблеме најсиромашнијих Римљана, оне су ипак знатно превазилазиле дотадашњих *hina iugera*, а уз то су асигниране свакако великом броју лица⁽⁵¹⁾.

Из тог разлога није неоправдано поделу *ager Veientanus*-а сматрати значајном прекретницом у аграрном положају плебејаца. Она је, при том, представљала само први корак: постојана експанзија римске територије током IV века омогућила је да се аграрни проблеми решавају у континуитету и без већих социјалних трзавица. Чак и ако се изузме спорни аграрни закон Лицинија и Секстија из 367. године, велике демографске ефекте које је до краја века имала колонизација није могуће заобићи⁽⁵²⁾. Оскудни услови V века су неповратно прошли.

У светлу ових података треба оцењивати и античка обавештења о развоју аграрних сукоба од пада краљева до пунских ратова. Велика концентрација аграрних захтева плебејаца током првог века републике и скромност њихових резултата, и насупрот томе одсуство сличних борби у раздобљу експанзије, изазвали су скепсу хиперкритичке историографије: пре би се, међутим, из тога могао извести аргумент у прилог веродостојности традиције. Економска декаденција Рима после прекида веза са Етруријом била је праћена територијалном стагнацијом; с обзиром на то, може се разумети и окретање плебејаца земљи као једином

(49) Cf. Beloch, *op. cit.*, 620.

(50) Liv. 5.24—30, посебно 30.8; Сицинијев предлог је, по мишљењу Де Мартина, представљао покушај „легалне сецесије“ (*op. cit.* I, 378). После поделе *ager Veientanus*-а парцела од седам југера постаје својерсни „асигнациони стандард“; због тога су подаци по којима је овом приликом додељивано 4 или 28 југера (*Diod. Sic.* 14.102.4) мање вероватни.

(51) По неким проценама 45—80.000 (Toynbee, *Hannibal's Legacy I*; London 1965, 165).

(52) До 290. године у латинске колоније се иселило око 50.000 лица (вид. Scullard, *op. cit.*, p. 91).

потенцијалном извору средстава за живот, и отпор патриција променама у овој сфери. Одржавање плебејаца на ивици егзистенције, дугорочно посматрано, није могло одговарати интересима олигархије: ако је она из тога и извлачила неке тренутне друштвене предности, далеко је већа била штета коју је трпела одбрамбена способност Рима у време борби за опстанак града. Патрицији и плебејци нису представљали супротстављене класе у друштвено-економском смислу да би њихови интереси били неускладиви. Али, докле год је територија остајала непромењена, аграрни положај плебејаца се могао побољшати само на штету патрицијских поседа: то би, међутим, елиминисало економску основу њиховог политичког положаја, и зато су били могући само ограничени уступци као у случају Фабијевог и Ицилијевог закона. Прва већа освајања су показала прави начин да се аграрна тензија смањи, и територијална експанзија ће постати битан чинилац у стварању јединственог патрицијско-плебејског друштва.

dr Miroslav Milošević,
Associate Professor, Faculty of Law, Belgrade

SUMMARY

THE BEGINNING OF AGRARIAN CONFLICTS IN ROME

1. Contrary to the hypercriticism that the conflicts between the patricians and the plebeians (509—367 B.C.) were of an exclusively legal-political nature, the author is of the opinion that the major role was played by economic and, above all agrarian factors. Apart from facts in sources this is supported by the general socio-economic conditions of the early Republic. This does not mean that the entire ancient tradition of agrarian conflicts is altogether reliable, but still it can be critically opposed only by analysis of particular concrete historical episodes of this kind.

2. The heart of the tradition regarding Sp. Cassius the promoter of the first agrarian bill, if narrative details and other inaccuracies are put aside, is certainly authentic. At first glance the incredible proposition that the Roman Territory be given out to the plebeians and Latins, shows that in the first decades of the Republic there existed strong political currents that tried to resolve the social tensions and misunderstandings with the Latin allies — a current that was, out of still unknown reasons, defeated in 486 B.C. by the extreme patrician tendencies.

3. Facts on the settling of the plebeians on the Aventin, ancient writers have conveyed in forms that are close to the sources. Here the primary legal framework, consisting of the Confiscation Act and the Plebiscite giving the hills to the plebeians, is condensed into the *lex Icilia*. Due to the urban character of this region in the Classical Period, the agrarian meaning of the project was blurred.

4. The conquest of Veii and the giving of its territories to the plebeians in 383 B.C. represent a turnpoint in agrarian history prior to the Punic Wars.: it showed that the interests of the patricians and the plebeians were not made compatible, but also that territorial expansion was the condition for internal social equilibrium.

dr Miroslav Milošević,
Docent de la Faculté de droit à Belgrade

RESUMÉ

LE DÉBUT DES COMBATS AGRAIRES A ROME

1. Contrairement aux affirmations hypèrcritiques que les collisions entre les patriciens et les plébéiens (509—367 avant Jésus Christ) avaient un caractère juridique-politique exclusif, l'auteur estime qu'un rôle important avait les aspects économiques et surtout agraires. Auprès des faits de source, tous ça est supporté par les conditions générales sociales-économiques de la République précoce. Cela ne veut pas dire que la tradition antique tout entière des conflits agraires est authentique: mais elle peut être critiquer seulement en analysant les épisodes historiques particuliers concrets de ce genre.

2. La quintessence de la tradition du Sp Cassius, le proposant de la première loi agraire, en exclurant les détails narratifs avec les anticipations et les autres inexactitudes formé par les concisions des éléments différents est sûrement authentique. Le projet en apparence incroyable de diviser la territoire Romaine aux plébéiens et Latins montre qu'en premières périodes de dix ans de la République existait une courant politique qui essayait de diminuer les tensions sociales et d'éviter les malentendus avec les alliés Latins — la courant qui était abattu à cause des raisons encore inconnus, de la part du tendance patricienne extrême.

3. Les faits sur le peuplement des plébéiens sur l'Aventin, les auteurs antiques ont été transposés dans une forme plus proche du source. C'est seulement le cadre premier juridique qui était consisté des lois sur la confiscation des domaines patriciens sur l'Aventin et le plebiscite sur la division des collines aux plébeiens qui était condense dans une seule loi, Lex Icilia. L'influence du caractère urbain de ce région, en période classique a embrumé le sens du fond agraire du projet.

4. La conquête du Veii et la division de sa territoire aux plébéiens en 383. étaient le changement dans l'histoire agraire avant les Guerres Puniques: il était démontrer que les intérêts des patriciens et des plébéiens pouvaient être conformés, mais que l'expansion territoriale est la condition d'équilibre social intérieur.